

УДК 94(477.84):329.17]"1938/1941"

ГРИНЮКА Б. М.

## ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У СЕЛІ КРОГУЛЕЦЬ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1938–1941 рр.)

У статті проаналізовано діяльність підпільного осередку Організації українських націоналістів у селі Крогулець Копичинецького повіту Тернопільського воєводства (сучасний Гусятинський район, Тернопільська область) упродовж 1938–1941 рр. На основі архівно-кримінальних справ, які зберігаються в Архіві Служби безпеки України в Тернопільській області, простежено становлення й діяльність Організації українських націоналістів у зазначеному селі. Висвітлено підпільну діяльність ряду осіб та репресії, яких зазнали з боку радянської влади.

*Ключові слова:* Крогулець, Організація українських націоналістів, Іван Прочишин, підпілля, репресії.

*Постановка проблеми та її актуальність.* У сучасній історичній науці зростає інтерес до вивчення українського національно-визвольного руху в ХХ ст. Не складає виключення у цьому плані вивчення локальної історії окремих населених пунктів. Зокрема цікавим є дослідження становлення та діяльності Організації українських націоналістів (далі – ОУН) у с. Крогулець Гусятинського району Тернопільської області, яке до останнього часу залишалося поза увагою науковців. Не менш важливо об'єктивно проаналізувати причини створення, методи і форми боротьби оунівців у вказаному населеному пункті. Відсутність спеціального дослідження спонукає до вивчення діяльності окремих членів ОУН на території с. Крогулець.

*Аналіз попередніх досліджень і публікацій.* Джерельну базу дослідження становлять архівно-кримінальні справи Архіву Служби безпеки України в Тернопільській області [1–3] та спогади Теодозія Волошина [4], Стефанії Краков'як [8] і Ольги Савки [7]. Зазначимо, що вказаний аспект діяльності українського визвольного руху на території с. Крогулець розглядався дослідниками недостатньо. Так, окремі факти про учасників й діяльність ОУН на території Копичинецького повіту містяться в

---

**Гринюка Богдан Михайлович**, кандидат історичних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ», с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл.

© Гринюка Б. М., 2018

монографії Б. Савки [11], а у праці Н. Мизака знаходимо список осіб, розстріляних 1941 р. в Уманській тюрмі [6]. Також коротка біографічна інформація про засуджених радянською владою та реабілітованих осіб, в т. ч. і жителів с. Крогулець, є у збірнику документів «Реабілітовані історією. Тернопільська область» [10].

*Метою дослідження* є аналіз створення осередку ОУН в с. Крогулець та діяльність членів організації упродовж 1938–1941 рр.

*Виклад основного матеріалу.* У 30-х рр. ХХ ст. у більшості сіл і містечок західноукраїнських земель почали виникати філії ОУН. Не минули ці процеси й територію Копичинецького повіту Тернопільського воєводства. Засновником організації ОУН у м. Копичинці (осінь 1930 р.) був 19-річний студент Ярослав Клим, який розгорнув активну діяльність серед українського населення [11, с. 439–440]. Як наслідок, відбулося поширення впливу Копичинецької ОУН на навколишні села повіту.

З архівно-кримінальних справ, які зберігаються в Архіві Служби безпеки України в Тернопільській області, дізнаємося, що одним із перших членів ОУН с. Крогулець був Іван Петрович Процишин (1910 р. н.) [2, арк. 142]. До оунівського підпілля його заагітував навесні 1938 р. житель с. Васильківці Петро Грицак (псевдонім «Сокіл»), з яким він напередодні мав розмову в м. Копичинці. Під час зустрічі вони розмовляли про «створення самостійної соборної України» [2, арк. 152]. Уже наступні зустрічі мали виховний характер в «націоналістичному дусі». Згодом П. Грицак запропонував І. Процишину вступити в ОУН. Стосовно цього, вже на допиті в НКВД у Копичинській тюрмі, І. Процишин говорив: «...він мені сказав, щоб я підібрав собі кличку і на наступній зустрічі сказав йому. Надалі він давав мені завдання підібрати людей і втягувати в організацію. На наступній зустрічі я сказав Грицаку, що моїм псевдонімом буде «Крук»...» [2, арк. 175]. До речі, І. Процишин мав різні псевдоніми: «Крук» (1938 р.), «Чорний» (1939 р.) та «Озеренко» (з 1940 р. і до смерті – 1941 р.) [2, арк. 156].

Пізніше, на одній із зустрічей, П. Грицак доручив І. Процишину завербувати 2–3 осіб до організації ОУН [2, арк. 152]. Виконуючи це доручення, в 1938 р. він завербував трьох жителів с. Крогулець: Василя Рогу (псевдонім «Шевчук»), Дмитра Старенького («Береза») і Василя Антонюка (псевдонім невідомий, загинув під час Другої світової війни), а у 1939 р. завербував Івана Бойка [2, арк. 153].

У 1939 р. після встановлення радянської влади ситуація в с. Крогулець кардинально змінилася. Так 29 жовтня 1939 р. співробітниками НКВД в селі був арештований Андрій Васильович Савка (1906 р. н.). Основним звинуваченням у його бік було те, що він був «конфідентом польської поліції й зраджував інтереси трудівників і видавав їх органам влади» [1, арк. 40], але потім його відпустили через відсутність доказів. Пізніше, 21 грудня 1939 р., радянські каральні органи арештували Михайла Матвійовича Вівчара (1904 р. н.) [10, с. 196].

Цікаву інформацію про дії каральних органів у с. Крогулець у спогадах згадував Теодозій Волошин: «...1939 рік, коли «визволителі» на штиках «доблесної», принесли терор – вивози і арешти. До сьогодні перед очима картина зими 1940 року, як по дорозі до школи побачив озброєних до зубів чекістів, які на конях супроводжували довгий караван перших жертв советського режиму. А позаду на санях, обкурені снігом, їхали жінки і діти. Діти, притулившись до мами, голосно плакали, а вона сиділа мовчки із розплетеною косою та страшними переляканими очима. Страшна замість прикривала цілу валку підвод... на залізничній станції чекав на них ешалон вантажних вагонів з коминами, а призначення – у «непроходиму Сибір». Тоді я побачив і збагнув, що несе азійсько-московська навала зі сходу. Я побачив правдиве обличчя і політичні цілі «визволителів»...» [4, с. 9–10]. На тлі цих подій члени ОУН почали більш активно діяти. Зокрема, у грудні 1939 р. або січні 1940 р. І. Процишин, як і інші оунівці, прийняв присягу в Копичинському лісі, за залізничною дорогою і станцією. Там же прийняв від нього присягу й Ярослав Венгер («Чорний»), а 10 заповідей йому давав читати П. Грицак. Згодом, з цим документом І. Процишин ознайомив В. Рогу, Д. Старенького та І. Федішина [2, арк. 156].

У 1940 р. «Хмара» назначив «районним провідником ОУН» І. Процишина та дав йому прізвисько «Озеренко». До його району і підпорядкування належали села Коцюбинці, Крогулець, Новий Нижбірок, Старий Нижбірок, Целіїв, Мишківці, Увисла, Сорока та м. Хоростків. При зазначеній вище зустрічі, «Хмара» казав, щоб І. Процишин «розбив свій район на 3 підрайона і призначив підрайонних, які управляли 3 селами і мали самостійно призначати провідників села». Таким чином його підрайонними стали Іван Петрович Бойко («Сорока») – житель с. Новий Нижбірок,

який обслуговував с. Новий Нижбірок, с. Крогулець і с. Коцюбинці; Іван Базник («Гамалія») – с. Старий Нижбірок, с. Целіїв і с. Мишківці; третій підрайонний був на прізвисько «Білявий», родом із с. Увисла, який керував м. Хоростків, с. Увисла і с. Сорока [2, арк. 171, 177]. Загалом чисельність членів ОУН становила 25 осіб, де у кожному вказаному населеному пункті проживали 3 оунівці [2, арк. 177].

Відзначимо, що підвищення до звання «районного провідника ОУН», І. Процишин отримав за лідерські риси характеру й тому, що «...був активним членом всіх культурно-освітніх установ, що існували в той час в селі Крогульці. На кожних зборах, сходах чи засіданнях. Він був присутній і брав активну участь в нарадах. Його можна було бачити й при читанні часописів чи книжки в «Просвіті», при вправах «Лугу», в драматичному гуртку, при будові церкви. Він сам брав участь і заохочував других до праці для добра Українського народу...» [5, с. 1].

З 1940 р. І. Процишин став зв'язковим між повітовим керівником та нижчим керівництвом ОУН. В першу чергу він підтримував зв'язок із Я. Венгером («Чорний») та його замісником із с. Кривеньке на псевдонім «Хмара», який після нього став повітовим керівником. Також І. Процишин спілкувався з І. Базником («Гамалія», «Кармелюк»), з яким зустрічався упродовж 1939–1940 рр., та Петром Білоусом [2, арк. 154]. На одному із допитів він відзначав, що «Хмара» призначив його зв'язковим І. Базника («Гамалія»). При зустрічі він (І. Базник) називав ключове слово «Береза», а І. Процишин відповідав «Брат» [2, арк. 176].

Окремо відзначимо, що після встановлення радянської влади П. Грицак розказав І. Процишину про посилення діяльності ОУН й те, як з ним будуть вести зв'язок. Так одного разу до нього прибув «невідомий», який назвав пароль «Поганий» та потім розповідав про посилення боротьби проти радянської влади. Згодом, через 10–15 днів в м. Копичинці, на тодішній вул. Бемма № 81, І. Процишин його зустрів й отримав доручення: «...зайнятися розвідкою в селі. В задачу розвідки входило збирати відомості про осіб лояльно настроєних до Радянської влади, збирати відомості про осіб підтримуючих зв'язок з НКВД. Крім того він говорив, щоб посилити спостереження за активними поляками оскільки вони можуть організуватися і вони являються нашими ворогами. Невідомий цікавився який стан

організації, яка кількість зброї мається, де вона знаходиться... В загальній складності я зустрічався з невідомим біля 20 разів у різних місцях і в лісі в Копичинцях, на базарі, і в інших місцях про які вже не пам'ятаю. Завдання я отримував від невідомого аналогічні тим, що я вже говорив» [2, арк. 153].

Також важливою заслугою І. Процишина було створення навесні 1940 р., за наказом Я. Венгера, місцевого осередку ОУН в с. Коцюбинці. Його формування він доручив В. Розі, який за його дорученням завербував Йосифа Душніцького («Лев»), а потім Івана Федина («Молот») [2, арк. 193]. Власне, останнього, І. Процишин хотів призначити сільським провідником організації, але йому завадив арешт [2, арк. 155].

У цей же час І. Процишин отримав завдання від «Хмарі» зібрати з двох районів від «Гамалії» і «Сокола» вогнепальну зброю та патрони. Доручене завдання він виконав й отримав 2 револьвери, 3 тис. штук патронів до кулемета, 500 штук патронів до карабіна та 55 штук патронів до револьвера. Згодом перелічену зброю передав «Хмарі» на дорозі між селами Товстенке і Пробіжна, яку туди завіз на велосипеді [2, арк. 156]. На допиті 3 січня 1941 р. на запитання «Яка зброя знаходиться у вас і інших членів ОУН?», І. Процишин відповідав, що мав 1 польський карабін, 5 штук гранат, «револьвер-браунінг № 2», патрони до револьвера (50 штук) і карабіна (100 штук), які раніше закопав у лісі в ящику, разом із звітами сільської організації ОУН с. Крогулець. Водночас він наголошував, що наявна у нього зброя «... була втрачена відступаючими частинами польської армії» [2, арк. 180]. Власне відповідь на питання про місцезнаходження зброї стала для І. Процишина фатальною... Адже того самого дня, 4 січня 1941 р., як про це ми дізнаємося зі спогадів С. Краков'як, її брат був прив'язаний на шнурку до саней, йшов босоніж з м. Копичинці до крогулецького лісу. Там він мав показати місце із захованою зброєю [8]. Також підтвердження цього знаходимо у статті під назвою «Іван Процишин», в якій йдеться: «...30 грудня відставили в руки копичинського НКВД. Тут взяли його на сильні допити, серед гострих морозів майже нагото й босого водили ніччю у крогулецький ліс, щоб показав, де закопав револьвер. Не довідавшись нічого від нього, московські кати пінилися зі злоти, страшенно били...» [5, с. 1]. Вочевидь, захованого револьвера він не вказав, через що зазнав фізичних знущань та помер.

Однак протилежну інформацію про причину смерті І. Процишина можна зустріти в архівно-кримінальній справі. У документі йдеться, що 4 січня 1941 р. о 21:00 старший уповноважений Копичинського РО НКВД Д. П. Ралко виявив повішене тіло І. Процишина в камері № 1 КПЗ. Там же зазначено, що товариш Чулик виявив арештованого І. Процишина повішеного на «портянках» до труби, але не маючи ножа він повернувся до чергового. Проте після перерізу петлі арештований був вже мертвий [2, арк. 183].

Цікавою постаттю, що упродовж 1938–1941 рр. належала до ОУН в с. Крогулець, був Василь Дмитрович Рога (1918 р. н.) на псевдонім – «Скрегота» [2, арк. 186–191]. Після арешту, на допиті в НКВД, В. Рога підтверджував, що його завербував І. Процишин, а після першої зустрічі він ще з 5 раз зустрічався з ним, «...давав теоретичні установки про оунівську організацію, давав читати контрреволюційну націоналістичну літературу, пропонував дістати любим методом зброю, а також біля 5 раз посилав з порученням від організації ОУН під нижборівецький ліс...» [2, арк. 192]. Крім цього, «районний провідник» (І. Процишин) доручав йому передавати листи, які відносив до нижборівецького лісу членам оунівського підпілля [2, арк. 193–194].

Загалом в роботі оунівського підпілля с. Крогулець, зі слів І. Процишина, В. Рога здійснював підбір людей до ОУН [2, арк. 176]. Так у вересні 1940 р. В. Рога завербував жителя с. Коцюбинці – Йосифа Балу (псевдонім «Гамалія») [2, арк. 202–203]. Потім він двічі з нього збирав членські внески до організації (2 рублі за 2 місяці) [2, арк. 204]. Далі, отриману суму й ту, яку передавав І. Процишин («двічі по 50 рублів і двічі по 25 рублів»), В. Рога відносив І. Бойку (псевдонім «Сорока») до нижборівецького лісу [2, арк. 197; 205]. Зустріч відбувалася наступним чином: «...людина, яка повинна була очікувати мій прихід при зустрічі зі мною повинна була запитати в мене «Де живе ваш голова сільради» я на то йому був повинен відповісти «Голова сільради живе над Дністром» після цього я повинен був передати гроші і сказати «Вам передав Чорний» і на цьому ми розходилися...» [2, арк. 198].

Ще одним членом ОУН с. Крогулець був Дмитро Володимирович Старенький (1914 р. н.) на псевдонім «Береза». До організації

вступив у липні 1939 р. і завербував його І. Процишин [3, арк. 122–132], а в лютому 1940 р. Д. Старенького заново перевербував П. Білоус [3, арк. 132].

Основною діяльністю Д. Старенького було налагодження зв'язку між П. Білоусом та членами оунівського підпілля – І. Федішиним і Й. Душніцьким, жителями с. Коцюбинці [3, арк. 136 зв.]. Також він мав завдання завербувати за наказом П. Білоуса у с. Целіїв 2 осіб, в т. ч. «Свіргуна», але як виявилось, вони там не проживали [3, арк. 139 зв.]. Окремим завданням йому також доручалося завербувати 2–3 осіб до організації ОУН в с. Коцюбинці. У підсумку Д. Старенький завербував Йосипа Душніцького [3, арк. 131], хоча останній відзначав, що раніше його завербував В. Рога [3, арк. 132].

Пізніше на одному із допитів Д. Старенький зізнався, що отримав англійську ручну осколкову гранату типу «Мілса» від Михайла Мальського за завданням від П. Білоуса, яку заховав вдома у сушарні, де сушили тютюн [3, арк. 139; арк. 162 зв.]. Дійсно, при повторному обшуку в нього була виявлена граната [3, арк. 126].

Очевидно, що за результатами допиту від 5 січня 1941 р. був арештований Михайло Петрович Мальський (1920 р. н.), який на той час працював продавцем в крогулецькій кооперативі «Щастя». В ОУН він був з червня 1939 р., а вербував його П. Білоус, але псевдоніма не отримав [3, арк. 152]. За час діяльності в організації М. Мальський мав завдання тримати зв'язок між П. Білоусом та Д. Стареньким, а потім завербувати до ОУН трьох жителів с. Коцюбинці [3, арк. 162]. Також він мав завдання передати гранату Д. Старенькому [3, арк. 162 зв.]. Доречно зауважити, що напередодні арешту до М. Мальського була підіслана жінка, яка йому симпатизувала. Під час зустрічей вона випитувала про ставлення населення с. Крогулець до радянської влади та оунівського підпілля. Мешканці села і побратими неодноразово попереджали, що жінка була «агентом НКВД», але він їх не слухав [7].

Окремо відзначимо, що після допитів у Копичинцях В. Рогу, Д. Старенького та М. Мальського перевели в ув'язнення до Чортківської тюрми. Однак після початку радянсько-німецької війни, 2 липня 1941 р., їх разом з 800 в'язнями пішою ходою етапували до Уманської тюрми. Там, за рішенням наркома

Держбезпеки П. Мешика, упродовж 21–22 липня 1941 р. було розстріляно жителів с. Крогулець: Д. Старенького, В. Рогу та М. Мальського [10, с. 195–199; 6, с. 52].

З приходом німецької армії в с. Крогулець 7 липня 1941 р. зупинився поїзд з різними пожитками, який направлявся на схід у напрямку м. Гусятина. У той час з відступом радянської влади й приходом німців більшість населення села вірили, що буде проголошена самостійна Україна [7]. Ці події Т. Волошин описував так: «...прихід німців і проблиски надії на Самостійність, Акт 30 червня – Бандера, Стецько – розчарування, арешти... І пригадалися слова: «Волю ніхто не дає, її треба вибороти»...» [4, с. 10].

Одночасно на тлі військових дій німецька влада дозволила перепоховати тіло І. Процишина, яке привезли в суботу, 26 липня 1941 р., з копичинецького цвинтаря у село. За тілом покійного поїхали в м. Копичинці мати та рідні сестри Стефанія і Настя Процишин. Зі спогадів С. Краков'як дізнаємося, що під час ідентифікації покійників грабар згадав тіло померлого І. Процишина виключно через його чорний студентський плащ. Уже під час перевдягання покійного брата в чистий одяг усі побачили, що тіло було побите і вкрите великою кількістю ран [8]. Проте в медичному звіті огляду тіла вказано, що І. Процишин помер внаслідок повішення, а зовнішні та внутрішні органи тіла були без ознак насильства [2, арк. 184].

Збереглися також короткі свідчення, написані невідомим очевидцем про перепоховання: «...похорон бл. п. Процишина був величавий. При в'їзді у рідне село вийшли проти нього односельчани з процесією, що вів О. Парох. Тлінні останки спочили на раменах друзів, які понесли їх у церкву, а звідти на місце вічного спочинку. На похороні був присутній підпоручник Окружної Управи в Копичинцях...» [5, с. 1].

Після панахиди, тіло І. Процишина поховали на місцевому цвинтарі. За ніч місцеві хлопці шапками насипали могилу та встановили березовий хрест. Серед присутніх, які насипали могилу, були О. Стойко, З. Парастюк, Д. Стефанець, В. Колісник, А. Гермак, А. Старенький, В. Рога та ін. [9]. Однак взимку 1946 р. через нестачу дров М. Швидак зрізав й спалив цей хрест. Його



дружина потім говорила, що «...чоловік багато спалив хрестів, але жоден із них так не горів і стріляв у печі, як хрест І. Процишина...» [7].

З проголошенням незалежності України, в 1992 р., членів оунівського підпілля І. Процишина, Д. Старенького, В. Рогу та М. Мальського було реабілітовано [10, с. 195–199]. У цей же час в с. Крогулець на могилі І. Процишина був встановлений і освячений металевий хрест, а щороку на Великодні свята відбувається панахида за борцями за незалежність України [7].

Таким чином, в середині ХХ с. жителі с. Крогулець також брали участь у боротьбі за незалежність України. Активна діяльність оунівського підпілля, до якого належали І. Процишин, Д. Старенький, В. Рога та М. Мальський, і, зокрема вербувальна робота до складу організації, зацікавила співробітників НКВД, що й призвело до їх арешту. Подальші дослідження даної теми мають перспективу, оскільки в роботі було частково висвітлено окремі факти і події, що стосувалися б дій ОУН на території с. Крогулець під час Другої світової війни та у повоєнний час.

1. Архів Служби безпеки України в Тернопільській області, а. к. с. № 2422–П, 40 арк.

2. Архів Служби безпеки України в Тернопільській області, а. к. с. № 12615–П, том 1, 288 арк.

3. Архів Служби безпеки України в Тернопільській області, а. к. с. № 12615–П, том 2, 188 арк.

4. *Волошин Т.* Спогади / Т. Волошин. – Тернопіль, 2010. – 96 с.

5. Іван Процишин // Воля. Орган Окружної Управи в Копичинцях. – Ч. 2. – 03. 08. 1941. – С. 1.

6. *Мизак Н.* Українська Голгофа – Уманський розстріл 1941 року: Додаток до серії «За тебе, свята Україно». Книга десята / Н. Мизак. – Чернівці – Торонто, 2011. – 260 с.

7. Приватний архів Б. Гринюки. Інтерв'ю в Ольги Савки (07. 07. 2017).

8. Приватний архів Б. Гринюки. Спогади Стефанії Краков'як.

9. Приватний архів О. Савки. Фото могили І. Процишина (1941 р.).

10. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Книга друга / Упор. О. Г. Бажан, Є. О. Гасай, З. П. Гуцал. – Тернопіль, 2012. – 864 с.

11. *Савка Б.* Копичинці. Мандрівка через століття (Історичний нарис) / Б. Савка. – Тернопіль, 2001. – 580 с.

Надійшла до редколегії 02.11.2017 р.

Рецензент: *Л.П. Кривизюк*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

**Hrynyuka Bohdan**

**ACTIVITY OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE VILLAGE OF KROHULETS IN TERNOPIL REGION (1938–1941)**

The article analyzes the activities of the underground cell of the Organization of Ukrainian Nationalists in the village of Krohulets, Kopychynetskyi district of the Ternopil Voivodship (modern Husyatynskyi district, Ternopil region) during 1938–1941. On the basis of archival and criminal cases which are stored in the Archive of the Security Service of Ukraine in the Ternopil region, the formation and activity of the Organization of Ukrainian Nationalists in the mentioned village was traced. The clandestine activity of the listed persons and the repression they suffered from the Soviet authorities are highlighted.

*Key words:* Krohulets, Organization of Ukrainian nationalists, Ivan Protsyshyn, guerrilla warfare, repressions.